

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Csukovits Enikő

Felelős szerkesztő:
Kulcsár Beáta

Szerkesztőség:
Bácsatyi Dániel, Bartha Ákos, Eiler Ferenc,
Kenyeres István, Kovács Janka, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
Kiadó, szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E-mail: szekesztoseg@szazadok.hu
160. évfolyam (2026) 3. szám

Szerkesztőbizottság:

A. Sajti Enikő, Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, G. Etényi Nóra,
Hermann Róbert, Horn Ildikó, Klaniczay Gábor, Kövér György, Krász Lilla, Lévai Csaba,
Molnár Antal, Pál Judit, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila, Rainer M. János, Szakály Sándor,
Varga Zsuzsanna, Veszprémy László, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (Egyesült Királyság),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Tszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:

Marosi Zsófia

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu
ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

TÖRTÉNETI NYELVÉSZET ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

<i>Hoffmann István</i> : Bevezető	403
<i>Hoffmann István</i> : Helynév-rekonstrukció és a helynevek kronológiai rétegei	405
<i>Rácz Anita</i> : Helynévmintázatok történettudományi és régészeti kapcsolatai	417
<i>Tóth Valéria</i> : Anonymus és a történeti helynév-rekonstrukció	433
<i>Póczos Rita</i> : 11. századi írott források a helynév- és nyelvtörténeti vizsgálatokban	445

TANULMÁNYOK

<i>Szilágyi Zsolt</i> : Piacközpontosodás Magyarországon 1720 és 1828 között	453
<i>Buzgó Gábor</i> : Aprózódó földek, gyarapodó gazdák. A birtokstruktúra átalakulása a bihari Nagylétán 1864 és 1910 között	501
<i>Horváth Gergely Krisztián – Tompa László</i> : A Grundherrschaft–Gutsherrschaft fogalompár recepciója a magyar társadalom- és gazdaságtörténetben a két világháború között	541

KÖZLEMÉNY

<i>Mátyás Zoltán</i> : Főváros és fürdőváros. Budapest szerepvállalása Szóvata idegenforgalmának fejlesztésében (1940–1944)	565
--	-----

TÖRTÉNETI IRODALOM

Lakatos Bálint (közreadja): Habsburg-diplomaták Magyarországon (1521–1526) I–II. (<i>Csermelyi József</i>)	591
<i>Ament-Kovács Bence</i> : Uradalom és plébánia. Helyi életvilágok a multietnikus Dél-Dunántúlon (1699–1767) (<i>Gözszy Zoltán</i>)	594
<i>Gyimesi Emese</i> : Szendrey Júlia és Petőfi Sándor szerelmi szabadságharca (<i>Bodrogi Ferenc Máté</i>)	597
<i>M. Lovas Krisztina</i> : Márciusok Ferenc József Magyarországon. Egy 1848-as ünnep anatómiája (<i>Cieger András</i>)	600

<i>Ujváry Gábor: Antiszemita zsidómentők? Hóman Bálint, Zsindely Ferenc, Makkai János, Mester Miklós és Kemény Gábor 1944-es szerepének előzményei (Hammerstein Judit)</i>	602
E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	607

ANONYMUS ÉS A TÖRTÉNETI HELYNÉV-REKONSTRUKCIÓ*

A helynév-etimológiának a magyar történeti névkutatásban évszázados hagyományai és vitathatatlan érdemei vannak. Az is bizonyos ugyanakkor, hogy a történeti helynév-rekonstrukcióként ismert módszer révén, amelynek alkalmazhatóságát több írás is igazolta, megbízhatóbb eredményekre juthatunk. Az eljárás lényegét nem részletezem,¹ csupán azt jelzem, hogy a történeti helynév-rekonstrukció egy-egy név magyarázatában (például *Taszár*) éppen úgy alkalmazható,² mint egy-egy térség (például Bihar vármegye, a Bakonyalja, a Zsitva melléke) korai névrendszerének bemutatásában, s ezzel összefüggésben bizonyos etnikai kérdések megválaszolásában.³

Az említett módszert követő tanulmányok szerzői okleveles források helynévi adataira támaszkodva végeztek vizsgálatokat. Mostani írásomban ezzel szemben két olyan kérdésre keresem a választ, amelyek ezidáig nem merültek fel a történeti helynév-rekonstrukció kapcsán. Egyrészt arra vagyok kíváncsi, hogy vajon mennyire lehet eredményes ez a módszertani eljárás, ha az oklevelek mellett az elbeszélő történeti forrásoknak (esetünkben *Anonymus Gesta Hungarorum* című munkájának) az adataira is támaszkodunk. Másrészt pedig az érdekel, hogy vajon bevonhatók-e az eljárás hatókörébe a helynévi adatok mellett a geszta személynévi adatai is. Ezekre a kérdésekre a mű egyetlen szöveghelyéből kiindulva, annak egy konkrét személynévi adatát felhasználva igyekszem választ adni.

A geszta 48–49. fejezetének szövegére és magyar nyelvi adataira már korábbi – az itt alkalmazottól eltérő szempontokat előtérbe állító – írásaimban is

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében készült.

¹ Lásd ehhez Hoffmann István e folyóirat számban közölt írását: Hoffmann István: Helynév-rekonstrukció és a helynevek kronológiai rétegei. *Századok* 160. (2026) 3. sz. 405–415.; illetve korábban: *Uő*: Nyelvi rekonstrukció – etnikai rekonstrukció. In: Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Szerk. Hoffmann István – Juhász Dezső. Debrecen–Bp. 2007. 11–20.; valamint Hoffmann István – Rácz Anita – Tóth Valéria: Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai. Bp. 2018. 459–470.

² Tóth Valéria: Módszertani problémák a Kárpát-medence régi helyneveinek etimológiai kutatásában. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15. (2019) 21–48.

³ Hoffmann I. – Rácz A. – Tóth V.: Régi magyar helynévadás i. m. 360–380.; Hoffmann István: Víznevek és településnevek etnikumtörténeti tanulságai. *Történeti Földrajzi Közlemények* 5. (2017) 3–4. sz. 47–61.; *Uő*: A Bakonyalja etnikai viszonyai a honfoglalást követő évszázadokban. In: „...ahogy a csillag megy az égen...”. Köszöntő kötet Molnár Zoltán tiszteletére. Szerk. Hajba Renáta – Tóth Péter – Vörös Ferenc. Szombathely 2017. 137–150.; Hoffmann István: Magyar–szláv helynévmintázatok az ómagyar kori Bakonyalján. *Magyar Nyelvjárások* 57. (2019) 5–29.; *Uő*: Ómagyar kori helynévmintázatok a Zsitva völgyében. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15. (2019) 49–88.

támaszkodtam.⁴ Ezek eredményeire természetesen itt is építtek, de az újonnan megfogalmazott problémák révén újabb kutatási irányokat is megnyitok.

A geszta említett szöveghelyét Pais Dezső fordításában közlöm olyan módon, hogy a latin anyaszöveg magyar nyelvű névadatait zárójelben betűhíven is megadom.

48. Veszprém (*bezprem*) városa

A sereg második részével Szalók (*zolocu*) apját Ösböt (*vsubu*) meg Öset (*eusee*) küldötték ki avégre, hogy menjen Veszprém (*bezprem*) városa felé, s hódítsa meg annak a földnek összes lakosságát egészen Vasvárig (*castrum ferreum*). Ekkor Ösbő (*usubu*), a sereg kapitánya és vezetője, miután a vezér elbocsátotta, felemelve zászlaját megindult, és a Pákozd-hegy (*pacoztu*) alatt ütött táborn. Innen továbblovagolva a Pét-mezőn (*peytu*) szállottak meg, s három napig ott is maradtak. A negyedik nap pedig Veszprém váráig (*bezprem*) nyomultak. Ekkor Ösbő (*usubu*) meg Öse (*eusee*) seregüket elrendezve heves támadást intéztek a római katonák ellen, akik Veszprém várát (*bezprem*) őrizték. És állt a harc köztük egy héten át. Ám végül is a második hét szerdáján, midőn mind a két fél serege a harci küzdelemben szörnyen kifáradt már, akkor Ösbő (*usubu*) meg Öse (*eusee*) sok római katonát karddal pusztítottak el, másokat pedig agyonnyilaztak. A még megmaradt rómaiak most már a magyarok merészségének láttára Veszprém várát (*bezprem*) odahagyva futásnak eredtek, s életüket mentve a németek földjére siettek. Ösbő (*usubuu*) meg Öse (*eusee*) egészen a németek határáig üldözte őket. Egy nap pedig, mikor a magyarok és rómaiak a határon voltak, a rómaiak lappangva átúszták azt a folyót, amely Pannónia (*pannonie*) és a németek határán van. Erről a folyót a magyarok Lapincsnak (*loponsu*) hívták, mert a rómaiak a magyaroktól való félelmükben lappangva úszták át.

49. Vasvár (*De castro ferreo*)

Innen visszatérőben Szalók (*zoloucu*) apja Ösbő (*usubuu*) meg Örkény (*urcun*) apja Öse (*eusee*) bevették Vasvárt (*castrum ferreum*), és elvitték túsul a lakosok fiait. Aztán továbblovagolva, a Balaton (*bolotun*) vize mentén Tihanyhoz (*thyon*) értek. Majd – miután a népeket ott meghódították – tizenegyednapra bevonultak Veszprém várába (*bezprem*).⁵

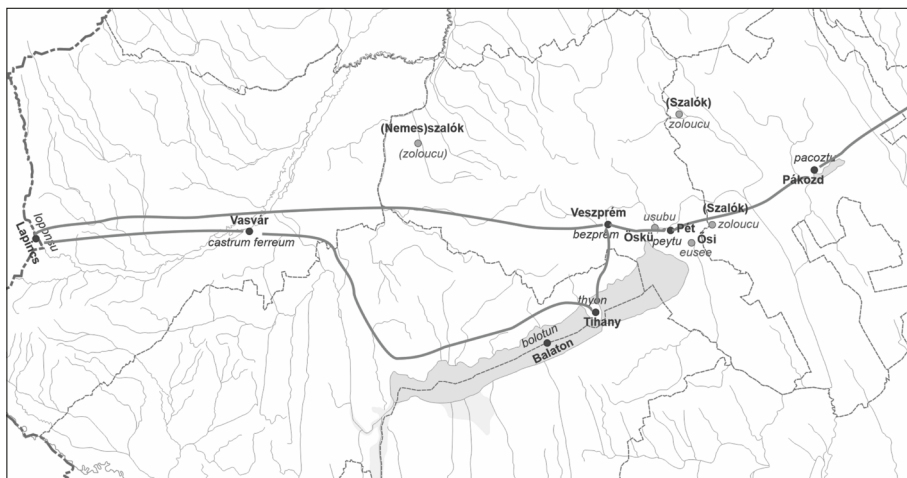
⁴ Tóth Valéria: Barangolások Anonymusszal – avagy szempontok a magyar nyelv történeti forrásainak értékeléséhez. Magyar Tudomány 183. (2022) 8. sz. 977–991.; Uő: Anonymus Gesta Hungarorumának Veszprém megyei kötődésű szórványai. Magyar Nyelvjárások 61. (2023) 959–974.

⁵ A fordítás szövegét lásd *Anonymus: Gesta Hungarorum*. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Ford., jegyz. Pais Dezső, bev., jegyz. kieg. Györffy György. Bp. 1975. 122–123. Eredeti: Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Ford., bev., jegyz., térk. ell. Pais Dezső. (A Napkelet Könyvtára 14.) Bp. 1926.

Honfoglalás-történetének szereplőit és azok személyneveit – mára általánosnak tartható vélekedés szerint – Anonymus (P mester) rendszerint maga alkotta meg, mégpedig saját korának helyneveit felhasználva.⁶ Ezt az az ismeret magyarázza, hogy a korban a személynevek gyakran szolgáltak helynevekhez alapul: a formáns nélküli személynévi helynévadás az Árpád-kor legjellegzetesebb településnévadási gyakorlata volt.⁷ Így pedig jól érthető, hogy Anonymus az általa megalkotott honfoglaló hősokeket éppen arra a vidékre vezeti, ahol a nevükkel megegyező település található, s ott foglaltat vagy épített velük várat, esetleg más fontos események részeseként szerepelteti őket, s ezzel a valójában megfordított névkeletkezési iránnyal mintegy hitelesíteni is igyekszik a történetét, az adott személyek, nemzetségek ottani birtokjogát a honfoglalásig visszavezetve.

A geszta 48–49. fejezetének történetleírását térképen is ábrázolhatjuk. A térképen fekete szimbólummal szerepelnek a helynévi szórványok, világosszürkével pedig azok a helynevek, amelyek a személynevekhez szolgáltak alapul. A bizonytalanul lokalizálható neveket zárójelben adtam meg. A nevek mai alakja mellett döntlen a geszta megfelelő helynévi vagy személynévi adatát is feltüntettem, de ha a névnek több változata is volt, közülük a térképen csak egyet szerepeltettem (1. ábra).

1. ábra: A 48–49. fejezet történetleírása térképen ábrázolva

Forrás: Györffy György térképmelléklete (In: *Anonymus: Gesta Hungarorum* i. m.) alapján készített saját térkép.

⁶ Vö. például *Benkő Loránd*: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1998. 11–27.; *Uő*: Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Bp. 2003. 32–33.

⁷ *Tóth Valéria*: Személynévi helynévadás az ómagyar korban. (A Magyar Névtárhivatal Kiadványai 41.) Debrecen 2017. 75–125.

Azt is tudjuk – és az elmondottakból ez ugyancsak következik –, hogy a geszta magyar nyelvű szórványainak hitelességére sajátos kettősség jellemző. A honfoglalás korára vonatkozóan egyik tulajdonnévi kategória elemei sem szolgálhatnak tanulságul, Anonymus korát illetően viszont a helynevek névtörténeti forrásértéke vitathatatlan.⁸ Az elbeszélő történeti források (köztük Anonymus gesztájának) helyneveit ezért az adott forrás keletkezésének korára vonatkozóan a történeti helynév-rekonstrukció során ugyanúgy kell kezelnünk, mint az oklevelek helynévi szórványait.

Más a helyzet viszont a geszta (és általában az elbeszélő történeti munkák) személynévi szórványainak értékelésével. Ezek egy része a forrás keletkezésének korára nézve sem bír – személynévi szerepében legalábbis – semmiféle történeti forrásértékkel, hiszen ezeket a szöveg szerzőjének (esetünkben Anonymusnak) a fantáziája keltette életre.⁹ De Anonymus munkamódszerét látva vajon nem lehet-e ezeknek a személynévi adatoknak a helynévtörténet számára mondanivalója? Ez a kérdés áll a továbbiakban az írásom középpontjában, s a kérdésre a választ egyetlen személynév, az anonymusi *Szalók* kapcsolatrendszerét taglalva igyekszem megadni.

A *Szalók* név Anonymus gesztájában és a korabeli magyar nyelvben

A történeti névrekonstrukció egyik fontos alapelve az, hogy az adott nevet az azt tartalmazó forrás szövegéből nem kiszakítva, hanem annak szerves részeként kell vizsgálni.¹⁰ Amint azt az előzőekben láttuk, a gesztában Szalók mint Ősbő fia tűnik fel, és valójában Ősbő a honfoglaló hős, Szalók csupán passzív szereplő (s általa a Szalók nemzetség is csak rejtve van jelen a gesztában, szemben némely más nemzetséggel). A szakmunkák alapján azt is tudjuk, hogy Szalók nem történelmi személy, azaz ő is Anonymus teremtménye fantáziájának szülötte.¹¹ Az itt idézett 48–49. fejezet mellett előfordul még a 19. és az 52. fejezetben is: mindkét helyen az ott leírt eseményekben ténylegesen tevékenykedő Ősbő fiaként.¹² Négy elő-

⁸ Tóth V.: Barangolások Anonymusszal i. m. 985.

⁹ Uo. 986–988.

¹⁰ Hoffmann I.: Nyelvi rekonstrukció – etnikai rekonstrukció i. m. 15.; Tóth V.: Módszertani problémák i. m. 23.

¹¹ Benkő L.: Név és történelem i. m. 22–23.

¹² 19. cap.: „Et in legatione illa missi sunt duo strenuissimi milites: Vsubuu pater *Zoloucu*, et Velec, a cuius progenie Turda episcopus descendit”, azaz „Abban a követségben két igen serény vitéz volt a küldött: *Szalók* apja Ősbő meg Velek, akinek ivadékából származik Torda püspök”. *Scriptores rerum Hungaricarum* I–II. Szerk. Szentpétery Imre. Bp. 1937–1938. (a továbbiakban SRH) I. 59–60.; *Anonymus*: *Gesta Hungarorum* i. m. 97. Illetve 52. cap.: „Tunc dux Usubunec patri *Zoloucu* pro suo fidelissimo servitio dedit castrum Bezprem cum ominibus [sic!] appendiciis suis”, azaz „Azután *Szalók*

fordulása közül háromszor a személynév *zoloucu* (19. cap. 8. sor; 49. cap. 1. sor; 52. cap. 13. sor), egyszer pedig *zolocu* (48. cap. 1. sor) alakban szerepel. Korabeli hangzása [szolouku] ~ [szalóku] lehetett. A geszta szövegéből az is kiderül, hogy Szalók apja, Ősbő fő tevékenységi területének Anonymus Veszprém megyét kívánja láttatni: erről tanúskodnak egyrészt a 48–49. fejezet itteni eseményei, másrészt pedig az, hogy az 52. fejezet szerint Árpád Ősbőnek adományozza Veszprém várát hűséges szolgálataiért. Arra, hogy a tárgyalt szövegrészben szereplő személynévek mindegyikének vannak Veszprém megyei kötődései, itt nem térek ki részletesebben,¹³ csak jelzem, hogy már pusztán ez a körülmény is indokoltta teszi azt, hogy efféle összefüggéseket a *Szalók* név esetében is felvethessünk.

A *Szalók* mint nyelvi elem Anonymus korában szerteágazó tulajdonnévi hálózattal jellemezhető. Megtaláljuk egyrészt referáló funkciójú személynévként (például [1093–1095]: *Zoloc* szn., 1213/1550: *Zoloc* szn.)¹⁴ és nexusjelölő szerepű nemzetségnévként is (például 1214: de genere *Zolouc*).¹⁵ A *Szalók* nemzetség ráadásul Veszprém megyében is birtokolt.¹⁶

A nemzetség itteni birtoklásának helynévi nyomai is vannak. E helynevek közül a legfontosabb az a Csánki történeti földrajzában említett *Szalók* település (1486: poss. seu pred. *Zalok*),¹⁷ amely a P. mester által megörökített Pét mezejéről (in campo *peytu*) nem messze feküdt, és ahol Anonymus Ősbőt alvezér társával, Ősével együtt táboroztatta. A történeti földrajz szerint ettől északabbra, Veszprém és Fejér megye határán Veleg helység mellett feküdt még egy *Szalók* nevű hely (1390: poss. Sykatur al. nom. *Zalok*).¹⁸ Ezeknek a településneveknek

apjának, Ősbőnek hűséges szolgálatáért Veszprém várát adományozta minden tartozékával együtt”. SRH I. 105.; *Anonymus*: Gesta Hungarorum i. m. 127.

¹³ Lásd ehhez *Tóth V.*: Anonymus Gesta Hungarorumának Veszprém megyei kötődésű szórványai i. m. 965–970.

¹⁴ *Györffy György*: Diplomata Hungariae Antiquissima I. Bp. 1992. 301.; *Fehértői Katalin*: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Bp. 2004. 838. A referáló személynév fogalmához és ómagyar kori jellemzéséhez lásd *Tóth Valéria*: Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban. (A Magyar Névtárhivatal Kiadványai 38.) Debrecen 2016. 158–181.

¹⁵ Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest (később Bp.) 1860–1874. (a továbbiakban ÁUO) VI. 368.; *Fehértői K.*: Árpád-kori személynévtár i. m. 838. A nexusnevek fogalmához és ómagyar kori jellemzéséhez lásd *Tóth V.*: Személynévadás i. m. 181–241., ezen belül a nemzetségnevekről pedig uo. 183–212.

¹⁶ *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900. Második, reprint kiadás. Bp. 2004. 45.

¹⁷ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Bp. 1890–1913. (a továbbiakban Cs.) III. 251. Elpusztult település Veszprémtől keletre, Ősi (Anonymus korában Őse) mellett; erre vonatkozóan én magam semmilyen további támogató adatot nem találtam.

¹⁸ Cs. III. 344. Ez ma *Sikátor* néven pusztá a Veszprém megyei Bakonycsernye határában, lásd pl. Második katonai felmérés (1819–1869), Arcanum Adatbázis Kft., <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/>; Harmadik katonai felmérés (1869–1884), Arcanum Adatbázis Kft., <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey75000/> (letöltés: 2025. dec. 5.).

csak kései (14–15. századi) adatai ismeretesek, így Árpád-kori létük jelen tudásunk szerint nem igazolható, de nem is zárható ki, főleg ha figyelembe vesszük, hogy éppen Anonymus személynéalkotása vethet fel gyanút a létezésükre.

Mindamellettsé kissé távolabb, a megye nyugati részén már az Árpád-korból is ismerünk *Szalók* település(ek)e: az egymás mellett fekvő későbbi *Nemesszalókot* és *Pórszalókot*.¹⁹

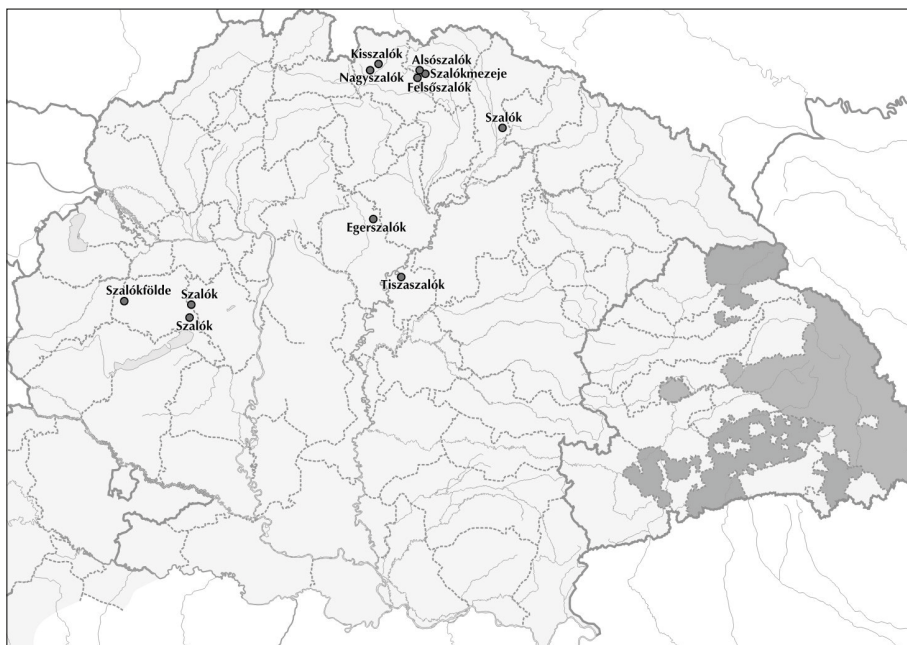
Anonymus, noha jól ismerhette a nemzetséget, esetleg ilyen nevű személyeket is, minden bizonnyal felhasználta a *Szalók* helynevet, hiszen nem véletlenül szerepelteti ezen a vidéken hőseit.²⁰ A geszta szövege szerint ugyanis – amint ezt láthattuk az előzőekben – Árpád Szalók apját, Ősbőt Ősével együtt Veszprém felé küldte annak bevételére, és ők el is foglalták azt.

Szalók településnevekkel egyébként a Kárpát-medencében másutt is találkozunk, ahogyan ezt a 2. ábra szemlélteti.

Ezek némelyike ugyancsak összefüggésben áll a Szalók nemzetség birtoklásával (az erre vonatkozó információkat az alábbiakban meg is adom), másoknak viszont nem igazolható a nemzetségnévi kapcsolata. Ez utóbbiak a *Szalók* referáló névből alakulhattak, de az is elképzelhető, hogy más előzménnyel bírnak.

¹⁹ Ómagyar kori adatai a következők: 1254: Greg. filio Greg. de *Zlouk* [...] Greg. de *Zlouk*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 40 035.; 1271: nobiles viri de genere *Zlouk* [...] terra [...] de iuxta Morzol *Zloukfelde* vulgariter nominata. Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják Nagy Imre et al. Győr, majd Bp. 1865–1891. (a továbbiakban HO) I. 51., ÁÜO VIII. 367., Cs. III. 251.; 1271/1276: nobiles viri de genere *Zlouk* [...] terra *Zolouk* [...] terra *Zlouk* [...] utilitatem fori [...] in *Zlouk*. MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 282 694., HO I. 53.; 1307: nobiles de *Zolouk* [...] nobiles de genere *Zolowk* [...] nobiles de *Zolouk* [...] in villam *Zolouk* [...] ecclesia beati Martini de *Zolok* [...] nobiles de *Zolouk*. MNL OL DF 282 695., HO I. 103–104., Cs. III. 251.; 1332>1342: Nicolaus filius Pauli de *Zolouk*. MNL OL DF 200 889., Veszprémi regeszták (1301–1387). Összeáll. Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1953. (a továbbiakban VeszprReg.) 249. sz.; 1332>1343: Nicolaus filius Pauli de *Zolouk*. MNL OL DF 200 896., VeszprReg. 249. sz.; 1336: *Zalouk*. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustranta I–. Szerk. Kristó Gyula et al. Bp.–Szeged. 1990–. (a továbbiakban AOkt.) XX. 90/65.; 1340: *Zolouk*. AOkt. XXIV. 212/454.; 1345: *Zalook*. AOkt. XXIX. 80–81/63.; 1495: *Eghazaszalok*. Cs. III. 251.; 1540: *Fewlsew Zalok*. *Ila Bálint* – Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. (a továbbiakban VeMhLex.) I. 290–291. (*Nemesszalók* alatt); 1609: *Por Szalok*. VeMhLex. I. 335. Az adatok némelyike a Szalók nemzetség birtoklását is jelzi. Az adatsorban látható 1337 előtti adatokat Solymosi Lászlónak köszönöm (2022. dec. 11.).

²⁰ *Anonymus*: *Gesta Hungarorum* i. m. 164.; *Benkő L.*: *Név és történelem* i. m. 22–23., 25–26.; *Uő*: *Beszélnek a múlt nevei* i. m. 61.

2. ábra: *Szalók* településnevek a középkori Kárpát-medencében

Forrás: a térképet az általam megadott adatok alapján Nagy Béla készítette.

Heves vármegyében *Egerszalók*²¹ és *Tiszaszalók*;²² Zemplén vármegyében *Szalók*;²³ Szepes vármegyében *Nagyszalók*²⁴ és *Kisszalók*;²⁵ Sáros vármegyében több települést is magában foglaló birtok neveként szerepelt a *Szalókmezeje* név,²⁶ ennek

²¹ 1248/1402/1438: *Zalouk*, 1328>1344: *Egerszalouk*. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp. 1963–1998. (a továbbiakban Gy.) III. 132–133.; vö. 1256: tota generatio *Zolouk*. Gy. III. 132.

²² 1261/1271: *Zalouk*, 1339: *Tyzazalouk*. Gy. III. 133.; vö. 1270/1284: de gen. *Zolouk* [...] generationi *Zolouk*. Gy. III. 133.

²³ 1315: *Zalouk*. Georg Heller: Comitatus Zempliniensis. (Die historischen Ortsnamen von Ungarn 13.) München 1981. 171.; *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Negyedik, bőv., jav. kiadás. Bp. 1988. (a továbbiakban FNESz) II. 517.

²⁴ 1251/1281: v. *Zolok*. MNL OL DL 346.; 1275/1279: v. *Zolouk*. MNL OL DL 74 778.; 1437: Nicolaus de *Nogzalok*. MNL OL DF 285 511.

²⁵ 1336>1336: Antelagius filius Poza de *Zalochfolua*, Paulus frater eiusdem [...] Paulus filius Pouka de predicta *Zaloch*. MNL OL DL 68 828.; 1344: Arach filius Pauli de *Zlauikfalua*. MNL OL DL 3741.; 1349>1349: Arach de *parva Slauk*. MNL OL DL 30 652.; 1382/1383: Johannes filius Laurentii de *Zalokfalua*. MNL OL DL 60 410. *Nagyszalók* (más néven *Szalók*) és *Kisszalók* (más néven *Szalókfalua*, *Szalók*, *Szlavikfalua*) adatait Kenyhercz Róbertnek köszönöm (2023. jan. 12.).

²⁶ 1312: *Zalokmezeie*. *Nógrádi Árpád*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Új sorozat. Sáros vármegye. Bp. 2022. 528.

területén feküdt a több néven is adatható *Alsó-* vagy *Nagyszalók*²⁷ és az ugyan- csak több névváltozattal megjelenő *Felső-* (itt még *Új-*) vagy *Kisszalók*.²⁸ A Sáros megyei települések a Tarca jobb oldali mellékvíze, a *Szalók* néven említett vízfo- lyás mellett fekszenek.²⁹

A *Szalók* személynév, amely végső soron e településnevek előzménye volt, va- lószínűleg szláv eredetű; vö. cseh *Slávek* (<**Slavьkъ*) szn., le. *Slawek*, *Slawk* szn.³⁰ A törökből való magyarázata (vö. csag. *solay* 'balkezes, balog')³¹ nem fogadható el: ezt hangtani érvek is kizárják. A magyarba vélhetően *Szlavek* formában beke- rülő személynév hangtani adaptációval *Szlók* formát nyert (lásd ehhez az adatsor- ban a *Zlouk* típusú adatokat), mivel a szláv *-ove-* ~ *-ave-* a magyarban rendszerint *-ó-* lesz, ahogyan ezt legszembetűnőbben az *-ovec* ~ *-ovci* végű szláv nevek *-óc* végű magyar adaptációja mutatja (például *Rakovec* > *Rákóc*).³² Ezután a szó eleji mással- hangzó-torlódás feloldásával jött létre a *Szolók* ~ *Szalók* hangalak.³³

A Kárpát-medence területén előforduló *Szalókok* névhasználati szempontból azonban nem feltétlenül azonos módon ítéltetők meg. Egyik-másik, vegyes et- nikumú területen (például Szepes vármegyében) előforduló *Szalók* településnév (és változatai) kapcsán nem minden alap nélkül vetődik fel ugyanis az esetleges szkriptori névalkotás, azaz a magyar nyelvű írnok beavatkozásának, a „névma- gyarításnak” a lehetősége.

A szepesi *Kisszalók* adatainak vizsgálata alapján például egy fontos kettősség- re mutathatunk rá: a *Szalók(falva)* típusú alakok mellett *Szlavik(falva)* és *Szlauk* (~*Szlauk*?) típusú névváltozatokat is találunk, ráadásul ez utóbbiak jóval na- gyobb számban dokumentálhatók a 14. század végéig, mint az előbbiek. A már az első adatolás idején százszok által lakott *Nagyszalók* német nyelvű névváltoza- taiban ugyancsak mindkét előzményt felfedezhetjük.³⁴ Ezek az adatok pedig azt a kérdést is felvetik, hogy milyen etnikumhoz tartozók használták őket; illetve

²⁷ 1321: p. *Zalok*, 1366: *Zalauk inferiorem et antiquam*, 1423: p. *Naghzalok*. Uo. 528–529.

²⁸ 1330/1332: *Nouo Slauk*, 1423: p. *Kyszalok*. Uo. 529.

²⁹ 1316: fl. *Zolouk* [...] cadit in Tharcha, 1329: aqua *Slauk*. Uo. 670., ill. térképmellékletek.

³⁰ FNEsz I. 47. *Abádszalók* alatt.

³¹ SRH I. 60.; vö. még *Pais Dezső*: Ösbő. Az anonymusi honfoglaláshagyomány hiteléhez. Magyar Nyelv 24. (1928) 169.

³² Az adaptációs jelenséghez lásd *Kenyhercz Róbert*: A szláv helynévformánsok kölcsönzéséről (az *-óc* végű helynevek a magyarban). Nyelvtudományi Közlemények 110. (2014) 205–226.

³³ A szó eleji mássalhangzó-torlódások helynevekbeli feloldásáról lásd részletesen *Kenyhercz Róbert*: A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke. Debrecen 2013.

³⁴ 1352/17. sz. Más: civ. seu v. *Slaukendorff*. MNL OL DF 264 187.; 1407: v. *Schlauidorff*. MNL OL DF 266 933. Ez a német névforma ugyanakkor ún. reszemanizációon átesett – vagy esetleg ugyancsak írni – alak is lehet, a ném. *schlau* 'ravasz', *Schlauidorff* 'ravaszág' szavak beleírása alapján. (A reszemanizációs változásokhoz lásd *Tóth Valéria*: Településnevek változástipológiája. Debrecen 2008. 165–178.)

mennyire volt egyik-másik alak valós használatú névforma, vagy mennyiben tekinthetők inkább a hivatali írásbeliség (magyar vagy más esetben talán német anyanyelvű írnok) nyelvi beavatkozásának. Kis- és Nagyszalók adatai között ugyanis szláv, német (szász) és magyar nyelvű névformák is szerepelnek, amelyek azonban nem feltétlenül jelentik e népcsoportok egyidejű jelenlétét és e névalakok együttes, párhuzamos használatát. A szláv *Szlavik*, *Szlavk* elnevezés és az ennek alapján megszülető német kétrészes (-dorf utótagú) név tényleges használata mellett a *Szlavikfalva* talán az írnoknak az előbbieket mintájára megalkotott egyéni leleménye, tulajdonképpen „magyarítása”. Ebben a kérdésben akkor láthatnánk tisztábban, ha az adott települések mikrotoponimáit s azok nyelvi jellemzőit is ismernénk.

Ehhez van ugyan egyetlen fogódzónk, de ez is csak a kérdőjelek számát szaporítja. Amikor IV. Béla 1251-ben a túróci konventnek adományozta *villa Zolokot*, a következő határjeleket említették: in capite *Beneducpotaca*, ad *Gonoynuk*, ad arborem, que dicitur *zemeryk*, cum *villa Mathey*, per *Kanathopam* ad *Niresmal*, ad aliud *Gonoynuk*, super alium fluvium *Kanathopam*.³⁵ Fekete Nagy Antal szerint az, hogy egyrészt a Szalók nemzetség nevéből származik a falu neve, másrészt 1251-ben vannak magyar nyelven megnevezett határjelei, arra utal, hogy a tatárjárás előtt magyarok voltak a lakói.³⁶ Ez a két körülmény azonban nem tekinthető elég nyomósnak, mert a *Szalók* nemzetségnevi előzmény itt nem igazolható,³⁷ továbbá a határpontok közül csak a *Benedek pataka* és a *Nyíres-mál* tűnik magyar eredetűnek; a *Ganajnok*, a *Konotopa* és a *szemerek* a térségben használt szláv (későbbi szlovák) nyelvből erednek, noha a hangalakjuk alapján a *Ganajnok* és a *szemerek* magyar adaptációk (a *Konotopát* pedig nem kellett magyarosítani, mert a hangszerkezete teljesen megfelel a magyar nyelv hangszerkezeti sajátosságainak). A latinos *villa Mathey* megjelölés mögött bármilyen nyelvű névhasználat állhat. Német nevet viselő határjelek Nagyszalók határjárásában tehát nincsenek, ennek ellenére persze élhettek ott már ez idő tájt is szász *hospesek*, más forrásokból ugyanis kiderül, hogy a környező településeken a 13. század második felében többnyire szászok laktak. 1317-ben (Nagy)Szalókot is a kiváltságos szepesi szász települések között sorolták fel,³⁸ vagyis akkor már bizonyosan főleg szászok laktak.

Az itt elmondottak még egy elméleti kérdést vetnek fel, s ez még összetettebbé teszi az alapproblémát. Ha ugyanis a *Szlavik*, *Szlavk* típusú adatok szláv

³⁵ 1251/1281. MNL OL DL 346.

³⁶ Fekete Nagy Antal: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. 209.

³⁷ Karácsonyi János szerint a Szalók nemzetségnek Veszprém, Zala, Somogy, Heves és Kükküllő megyékben voltak birtokaik. Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek i. m. 45–56., főképpen 45.

³⁸ MNL OL DF 281 727.

nyelvhasználókhoz kapcsolódnak (amint ez gyanítható), kik voltak a település(ek) névadói? Amennyiben ezek a nevek szláv személynévi előzményre mennek vissza, a névadók a formáns nélküli személynévi helynévadás modellje alapján – jelenlegi tudásunk szerint legalábbis – csak magyarok lehettek. De vajon biztos-e a személynévi származtatásuk? Nem lehetséges-e az, hogy egy más etimológiai előzményű településnév az írnoiki beavatkozás vagy a környező magyar népesség névhasználata következtében nyerte el végül *Szalók* alakját, s került bele ennek révén az elsődlegesen is *Szalók* nevet viselő települések táborába? A kérdést két dolog segíthet megoldani. Egyrészt az, ha feltételezzük: a szláv személynévhez képző járult (egy birtoklást kifejező *-jb* formáns), s ez esetben a szláv nyelvű névadás valószínűsítésének nincs semmi akadálya; másrészt az, ha felvetjük: a helynévnek szláv közszoí etimológiája is lehetett, s ez esetben is szlávok tekinthetők a névadóknak. A különböző szláv személynév-etimológiai szótárakban rendre ott találjuk a *Slavek*, *Slavik* személynéveket (olykor kifejezetten gazdag történeti adatolással, helynevekbeli előfordulásaik feltüntetésével), de közszoí etimológiai hátterükről ezek a munkák nem szólnak.³⁹ E személynéveknek és a *Szlavik*, *Szlavk* helyneveknek a cseh *slávik*, szlk. *slavík* és a le. *slowik* 'fülemüle' jelentésű szavakkal (illetve ezek összsláv előzményeként a **solvjb* lexémával) való esetleges etimológiai összefüggését (és ily módon a közvetlen szláv helynévadás lehetőségét) nem zárhatjuk ugyan ki, de látva, hogy e szavak helynévi származékai között nem találkozunk a fenti adatsorokban látható *Szlavik*, *Szlavk* alakokkal,⁴⁰ az óvatosság mindenképpen indokolt. Azt ugyanakkor megfogalmazhatjuk, hogy a *Szlavik*, *Szlavk*-féle helynévalakok mögött esetleg szláv névadás is meghúzódhat, és *Szalók* formájuk az oklevél megszövegezőjének nyelvi beavatkozásával állhat összefüggésben.

Az említett problémák és az írnoiki beavatkozás lehetősége azonban a Veszprém megyei *Szalók* helyneveket, valamint azok nemzetségnévi előzményét és tényleges névhasználati értékét nem érinti.

A személyek konstruálásában és a személynévalkötésben P. mestert feltehetően inspiráló Veszprém megyei helynevek némelyike csak a geszta keletkezésének koránál későbbi forrásokból adatolható bizonyosan. Ezt tapasztalhattuk a *Szalók* településnevek esetében is. Adataikat látva (az egyik a 13. század közepéről, a másik két bizonytalanul „gyanúba” hozott pedig a 14–15. századból dokumentálható)

³⁹ Lásd pl. *Gerhard Schlimper*: Slawische Personennamen in Mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte. Berlin 1978. 126–127.; *Jan Svoboda*: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha 1964. 108.; *Franz Miklosich*: Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Heidelberg 1927. 97.

⁴⁰ Lásd ehhez *Vladimír Šmilauer*: Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der Slawischen Toponomastik. Praha 1970. 167.

két lehetőséggel számolhatunk. Elképzelhető egyrészt, hogy Anonymus Szalók személyét és nevét általa ismert *Szalók* nevű személyek és a *Szalók* nemzetség alapján alkotta meg, és helynévi inspiráció nem játszott ebben szerepet. Másik eshetőségként pedig azt vethetjük fel, hogy az említett *Szalók* nevű települések már Anonymus korában is léteztek, és a névalkotásban, az események vezetésében ez az ismeret döntő jelentőséggel bírt a gesztairó számára.⁴¹ Ha ez utóbbi lehetőséget komolyan mérlegeljük, a történeti helynév-rekonstrukció többdimenziós koordináta-rendszerében egy újabb tengelyt veszünk fel. Anonymus személynévi adatai – ennek fényében és a történet szálainak összefüggéseit figyelembe véve – ugyanis talán alkalmasak lehetnek arra, hogy az okleveles forrásokban csupán későbből adathozható helyneveket a geszta korának, a 13. század elejének térképére felhelyezzünk. E kérdés eldöntése azonban – amennyiben lehetséges egyáltalán – már kívül esik a nyelvészet illetékességi körén.

ANONYMOUS AND HISTORICAL TOPONYMIC RECONSTRUCTION

By Valéria Tóth

SUMMARY

A new and effective method for the etymological study of toponyms is historical toponymic reconstruction, which takes into account not only the ultimate etymon of the names but also numerous other factors: the local context of the toponym, its complete set of data, its position within the given source, as well as its typological and phonological characteristics. In this paper, I demonstrate how this method can be applied to the toponymic material in Anonymous's *Gesta Hungarorum* (a narrative historical source), drawing on both toponyms and personal names. My analysis focuses on the name *Szalók*: through this example, I explain the method and summarize the results that emerge from its application.

The *Szalók* mentioned in the *Gesta* is not a historical or chronicle figure, but a creation of Anonymous, who portrays him as the son of Ösbő, the conquering hero whom Anonymous also invented. Several factors may have influenced the creation of *Szalók*'s character and name: people bearing that name, the *Szalók* kindred, and the place names containing *Szalók* found in the region where, according to the story, Ösbő was active. In

⁴¹ Ehhez még egy további körülményt is érdemes mérlegelnünk. A névkörnyezet vizsgálata a történeti helynév-rekonstrukció fontos aspektusa. Hoffmann István Bakonyalján végzett vizsgálataival azzal az eredménnyel jártak, hogy az analízisbe bevont folyóvölgyek közül a Bitva és a Halyagos mentének településnevei (ez utóbbiak közé tartozik *Szalók* is) – későbbi adatolásuk ellenére – archaikusabb mintázatot képviselnek, mint a Gerence, a Tapolca és a Torna mellékének településnevei. És a névrendszer archaikus jellegét legszembetűnőbben éppen a személynévből alakult elnevezések kiemelten magas relatív gyakorisága mutatja. Hoffmann I.: Magyar–szláv helynévmintázatok az ómagyar kori Bakonyalján i. m. 25–26.

this context, I review the toponyms *Szalók* in the Carpathian Basin (particularly those in Veszprém County), their etymology, and demonstrate that their toponymical value is not necessarily identical. Finally, I also discuss the extent to which Anonymous's evidence of personal names is suitable for placing toponyms, which can only be found in later sources, on the map of the Gesta's era, the early 13th century.